

Tőkészki László

BETHLEN ISTVÁN ÉS A NAGYPOLGÁRSÁG*

A magyar s benne különösen az erdélyi arisztokráciát a hatalommegtartó kompromisszumok mesterévé avatták a magyar történelem kényszerei. Már a Habsburgokhoz való viszony is állandóan próbára tette őket, noha az érdekbeli és gondolkodási távolság ott volt a legkisebb. De protestáns arisztokratának lenni még bonyolultabb volt. Erdély történelme („tündérkerti” gyors változásai révén) még inkább a réalpolitikai döntések végiggondolására kényszerítette az ottani arisztokráciát, amely egy többnyelvű és több vallású közegben *egyensúlyozott* és építkezett. Mindebben kiemelt szerep jutott mindig a törvényességnek/jognak és a történelmileg kipróbált struktúráknak, elemeknek, hiszen sokszor hiányzott az erő, a tőke és a kedvező „környülállás”.

*

A magyar arisztokrácia és a jómódú középnemesség a zsidósággal előbb egyéni gazdasági érdekei alapján találkozott. Az úgynevezett házizsidó-rendszer mindkét félnek előnyös megoldást jelentett (ezt tekinthetjük akár a nyugati udvarok *hoffude*-rendszere magyar változataként). Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a bevándorló zsidóság „felső rétegének” gyors nyelvi magyarosodása ebben a rendszerben gyökerezik.

A gyors nyelvi magyarosodással ugyanis gyors meggazdagodás is járt együtt, s így a kibontakozó magyar polgárosodás és kapitalizmus a zsidóság elitjét igen erős szálakkal kötötték a történelmi magyar politikai elithez. S a magyar politikai érdekekhez is, ugyanis a magyar ipar és kereskedelem fejlesztése a birodalmon belül a tőkefelhalmozásban nagyon sikeres zsidó vállalkozásoknak eminens érdekük lesz. A magyar nemzeti állam kiépítésében (idővel) elkötelezett arisztokraták itt találkoznak „másodszor” gazdaságilag a zsidóság nagypolgári/nagytőkés képviselőivel, akik akkorra már vagyonilag a magyar társadalom másik vezető erejévé váltak. S egyre egyértelműbben azonosultak is a fennálló magyar politikai renddel.

Mi is volt ennek a politikai rendszernek az ősrégi alapja? Ahogyan azt Deér József szépen „levezzte”: az az ázsiai gyökerű hagyomány, amely a szakrális uralkodó családdal és politikai elitjével szembeni feltétlen politikai lojalitás esetén befogadást parancsolt. A befogadás nem jelenthetett azonnali uralmi pozíciót, de *idővel* – az azonosulás és a közösségi szolgálatok eredményeképpen – akár azt is. A magyar nemzeti megmaradás kimagaslóan fontos elvéről van, volt itt szó!

* A tanulmány a 2013. október 4-én a Parlamentben megrendezett *Gróf Bethlen István és kora* című konferencián elhangzott előadáson alapul. A szöveg megjelenik az Osiris Kiadónál a konferencia előadásait tartalmazó kötetben.

A dualizmuskori nemzeti államépítésben egyébként sem a zsidóság, s főleg nem annak elitje jelentett veszélyt a magyarságra, hanem a kialakuló nemzetiségi elitek egy része. Így aztán a kapitalizmus sok szociális feszültséget hozó folyamatában a történelmi magyar politikai vezetés nagy része a zsidóságot – nem csak nyelvileg! – „magyar tényezőként” vette tekintetbe. A nyugatról bejövő „modern” fajelméleti antiszemitizmus így kis csoportok ideológiája lett csupán. A magyarság – főleg az arisztokrata elitje – tisztában volt saját vegyes-kevert „faji” eredetével, s így a „történelmi jogok” alapján gondolkodott.

*

A magyar zsidóság politikai elitje, a nagypolgárság 1918/19-ben találkozott először a világháború okozta politikai katasztrófák *radikális* következményeivel. Közülük csak néhány ember „szállt fel” az újító ideológiák *látzólag* győztes vonatára. Sem az *elitserét* ígérő „demokrácia”, még kevésbé a „proletárdiktatúra” nem vonzotta, nem vonzhatta őket, hiszen a számukra előnyösségi status quóhoz képest mindkettőnek nagy veszélyei voltak. Nem véletlen tehát az, hogy a Horthy Miklós által szervezett nemzeti hadsereg mind igen tetemes személyi (a tisztikar mintegy 20 százaléka zsidó származású), mind anyagi támogatást kapott tőlük. A vörösterror áldozatai között is felülreprezentáltak voltak a „a zsidó burzsujok”.

A magyar nagytóke zsidó képviselői számára világos volt a helyzet: miután a tanácsköztársaság vezetői zömmel (hitehagyott) zsidók voltak, „hűség lépéseket” kell tenni. Ez nem volt nehéz, hiszen jelentős részük már kikeresztelkedett (vagy vegyes házasságban élt). Nem kevesen Trianonnal is sokat veszítettek, s egyébként is a „történelmi elit” nagy része *pragmatikusan* viszonyult a zsidó elithez. Ekkor már nem volt agrárius-merkantil ellentét, a kommunizmus sem tett különbséget.

Az Erdélyből származó Bethlen István, aki az ottani zsidóság magyar nyelvi és kulturális elkötelezettségét illetően nem kételkedett, a trianoni országba átkerülve sem volt hajlandó többre, mint egy régi toposz ismétlésére: „a középbirtokos osztály ahelyett, hogy a kereskedelembe, hogy az iparban, ahelyett, hogy a vállalkozásban keresett volna életének új fejlődést: ahelyett a hivatalokba vonult. Ennek az eredménye az lett, hogy a kereskedelem, a vállalkozás, a pénzügy olyanok kezébe került, akik a nemzet *érzésével* nem voltak s talán ma sincsenek *még* úgy összeforrvá, mint ahogy az *helyes és kívánatos* volna.”¹

Bethlen István is egyetértett az úgynevezett történelmi vagy keresztyén középosztály állami eszközökkel is segített megerősítésével, de a nyíltan jogegyenlőséget sértő antiszemita lépéseket elvetette: „E törvények [a numerus clausus] intencióját, *szociálpolitikai jelentőségét* megszüntetni nem akarjuk, de ki kell küszöbölni belőle azokat az intézkedéseket, amelyek a magyar állampolgárok egy részénél már évek óta igen nagy visszatetszést és ellenszenvet váltottak ki, s amely kérdés a Népszövetség előtt is szóba került.”² Egyértelműen látható, hogy Bethlent e kérdésben a vezető csoportok belpolitikai egységének célja és a nemzetközi politika befolyásolta.

¹ BETHLEN István gróf *Beszédei és írásai*, I., Genius, Budapest, 1933, 157 (1921. április 19.) (kiemelés: T. L.).

² *Beszéd az Egységes Párt 1927. október 19-i értekezletén* (kiemelés: T. L.).

Mint elsőrendű revíziós politikust, az érdekelte, hogy hogyan lehet erős, visszahódítani képes Magyarországot teremteni. Számára nem létezett „faji kérdés”, csak „magyar kérdés”: „A magyar középosztály elvesztette vezető szerepét gazdasági téren. Ezt a vezető szerepet számára vissza kell szereznünk [...] Elismerem, hogy jelenleg van zsidókérdés az országban, de ennek megoldása az, hogy gazdasági téren azok lehessünk nélkülük is, amik velük együtt vagyunk. Ez öneik is érdekük, mert abban a percben az összhang itt helyre fog állni. Ebben a tekintetben tehát a kormány el van szánva, hogy egy konstruktív politika alapelveit rakja le.”³ Ezekben a szavakban egy hosszútávú – mondhatnánk: „mérsékelt” – kormányzati politikát fogalmazott meg Bethlen, amelyet elsöpört a nácizmus győzelme és a hazai antiszemita „őrségváltók” politikai súlyának gyors növekedése. Ez nem volt független az általános választójog következményeitől sem. A „nép” egy része másként viszonyult a zsidósághoz, mint a történelmi elit.

Bethlen 1937-ben már egyértelműen a hitlerizmus ellen foglalt állást, de – nagyon jellemzően ő sem, ahogyan Horthy Miklós sem és sokan a magyar liberálkonzervatívok közül – nem számolt a náci „végső megoldás” zsidókérdést „megoldó” gyakorlatával: „A baj csak az, hogy amikor róla [a zsidókérdésről] beszélünk, akkor azok, akik erről a kérdéstről beszélni szeretnek, ebben akarják látni a magyar élet összes bajainak forrását [...] emögött a gondolkodás mögött tulajdonképpen egy harcias és gyűlölködő antisemitizmus áll, amely gyűlölködő atmoszférában ezt a kérdést megoldani sohasem fogjuk [...] Nem segít sem a gyűlöletnek fehérizzásig való fokozása, sem a hitleri eszközöknek igénybevétele [... A magyar kormány] erős kézzel tegye lehetetlenné azt az antiszemita izgatást, amely ezt a kérdést hamis vágányokra tereli.”⁴

Bethlen jól érzékelte azt, hogy a szélsőjobboldali radikalizmus ugyanúgy a fennálló rend megdöntésére tör, mint a szélsőbaloldali. Ebben a kérdésben ugyanazon a „frontvonalon” állt, mint Chorin Ferenc vagy a magyar nagytőke bármely, baloldali radikalizmustól meg nem fertőzött képviselője. A polgári társadalmi rend védelmében talált egymásra – az 1919-es vörös diktatúra tapasztalataitól sem függetlenül – Bethlen István és a magyar zsidó eredetű nagypolgárság: „Nekünk is az a kötelességünk, hogy most, amikor látjuk, hogy a világ rettenetes vajúdas közepette keresi a kivezető utakat, *arra törekedjünk, hogy ez az út ne a destrukció felé vezessen. A felsőháznak, azt hiszem, örökölt kötelessége az, hogy megakadályozzon minden felforgatásra irányuló törekvést, bármely oldalról jöjjön is az s vezesse a nemzetet egy jobb, kiteljesültebb magyar jövő felé.*”⁵ Chorin Ferenc, a jóbarát szavait akár Bethlen is elmondhatta volna. A társadalomfelforgatás elleni egységfrontban „faji elvek” nem voltak.

Ahogyan a következő Chorin-megállapítás is teljes egyetértésre talált a „földbirtokosi kapitalista” háttérű Bethlennél: „Tudjuk, hogy azok a törekvések, melyek a kapitalizmus rendszere ellen irányulnak – márpedig a mi sorsunk össze van ezzel fűzve – milyen erővel érvényesülnek a világ sok pontján, és milyen erők azok az irigység mozgatta áramlatok, melyek

³ Idézi GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*, Osiris, Budapest, 2006, 124.

⁴ *Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, XIII., Athenaeum, Budapest, 1937, 59–65 (1937. május 11.).

⁵ Chorin idézi STRASSERNÉ CHORIN Daisy – BÀN András: *Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig*, Osiris, Budapest, 1999, 108 (kiemelés: T. L.).

minden gyáripari érték és ezzel a nemzeti jövő megsemmisítésére vezetnek.”⁶ Az idős Bethlen István világosan látta azt, hogy a magyar kormányzatok „középutas”, a zsidó nagytőkét visszaszorítani akaró „törvényes” programja kudarcra van ítélve – történelmi és lélektani okokból –, ugyanis rövid távon, állami eszközökkel nem lehet „életvezetési forradalmat” végrehajtani: „A benyújtott törvényjavaslatban szolgálni kívánt cél biztosításával ugyanis teremthetünk egy új keresztény gazdasági bürokráciát [...] végeredményben azonban nem érjük el azt a célt, hogy az önálló ipari és kereskedelmi vállalkozásban, a benne fekvő tőkékben és a vagyoni gyarapodás lehetőségeiben a keresztény társadalom számarányának és nemzetfenntartó jelentőségéhez mértén vegyen részt, a kereskedelmi valamint az ipari vállalkozást valóban szeresse és ne a nyugdíjas hivatalnoki álláshoz jutás legyen egyedüli ambíciója.”⁷

(A náciizmus sötétlő árnyékában s az „örségváltó” hangulatú hazai antiszemitizmus nyomása alatt egyébként Chorin Ferenc Bethlennel egyezően a szociális béke biztosítékeként így beszélt: „Természetesnek tartottam mindig, hogy a fejlődés folyamán annak kell lennie, hogy a merkantil világban is a vezetés a magyar keresztény társadalom kezébe kerüljön.”⁸)

Bethlen István politikai formátumát az mutatja leginkább, hogy egyértelműen restaurációs/revíziós politikusból – a nagyhatalmi erőviszonyok mélyebb megértése révén – a magyar nemzeti érdekek távlatos képviselője lett: „A magyar alkotmány intézményjává tenni a jogegyenlőtlenséget [...] olyan rövidlátás, amelyet nézetem szerint ezzel az állammal elkövetni nem szabad.” A szélsőjobboldali radikalizmusok áradata így aztán Bethlent – mint egyébként minden antikommunista polgári politikust is – egyre inkább egy platformra szorította a létében is fenyegetett zsidó vagy zsidó származású nagypolgársággal. Ennek lett egyik legsikeresebb szellemi fóruma a Magyar Nemzet megszületése, de ez sok más sajtótermékkel kapcsolatosan is elmondható. (Chorin Ferenc egyik nagy összefoglalójában tételes pénzügyi sajtótámogatásokról is beszélt, s nagyon jellemzően egyik fő pillérként a katolikus sajtótermékeket emelte ki.)

A zsidó származású magyar nagypolgárságnak a Horthy-rendszerhez való viszonyát mindvégig meghatározta a vörös diktatúra rövid időszaka, amelyet az országban nagyon sokan – sokféle alapon – zsidó uralmi kísérletként minősítettek. A magyar kapitalizmus jó-részt zsidó származású „réteghordozói” miatt a szociális kérdés nálunk is, mint sok helyen Közép- és Kelet-Európában, könnyen vált antiszemita színezetűvé, s ezért a gyors asszimilációban keletkezett vallástalan zsidó értelmiségiek által felkarolt kommunista mozgalom szinte „bekerítette” a nem zsidó polgári, középosztályi világot. Ez vezetett a „zsidókérdés” igazi elmérgesedéséhez, amelynek „korlátos” formája lett a numerus clausus törvény. Ez jellemző módon értelmiségi megtorlás volt s a nagypolgárságot nem érintette. Őket igazán az a szociális jellegű antiszemitizmus/antikapitalizmus kezdte fenyegetni, amely a faji elv segítségével akarta megszüntetni a zsidóság dominálta gazdasági világ régi struktúráját. Nagyon jellemző, hogy a náci számára a régi, történeti legitimitású csoportok (arisztokrácia, papság, patriciátus) is „korszerűtlenek” s lecserélendők voltak. Így kerültek a grófok és a nagytőkések ellenségeiknél is egy táborba.

⁶ *Uo.*, 126.

⁷ Bethlen nyilatkozata a 8 Órai Újságnak, 1938. április 10.

⁸ STRASSERNÉ CHORIN – BÁN: *I. m.*, III.

Ha Bethlen István és a magyar nagytőke viszonyát nézzük, akkor egyértelműnek tűnik az, hogy a „kétágú” magyar elit *nagymértékű egységesülése* a két világháború közötti időszak végére megtörtént. Sajátos módon az agresszív antiszemitizmus ezt a folyamatot mintegy befejezte. Mindkét oldalon rájöttek ugyanis arra, hogy a minden oldalról jövő radikalizmusok az egészüket fenyegetik, csak azt nem gondolták, hogy az angolszász világ érdektelensége miatt nem lesz „harmadik út” sem. A németek melletti „kitartásnak” ez a lassú felismerés volt a gyökere. A radikális jobboldaliak jobban ismerték „lelki rokonaik” céljait.

Valójában a magyarországi „zsidókérdés” szociális tekintetben középosztályi értelmiségi probléma volt, amelyet tragédiává a nácizmus átmeneti győzelme változtatott. Ez természetesen nem menti a magyar antiszemita bűneit, de lényegesen árnyalja a hagyományos magyar elit – akár érzelmeiktől független – politikáját. Ennek az elitnek az alapját a Tisza Kálmán és Tisza István által képviselte reálpolitikai kompromisszum jelentette, amelynek lényegét Fenyő Miksa fogalmazta meg a két világháború közötti időszakra is: ami Bethlen István volt a politikában, az volt Chorin Ferenc a gazdaságban.

Aki nem akart forradalmat Magyarországon, sem a nagybirtokot, sem a nagytőkét nem „alakíthatta át”, főleg gyorsan nem. Alighanem Bethlen István ugyanazt gondolta, mint amit Horthy Miklós írt egy levelében Teleki Pálnak: „A kormányzat egyik legfontosabb feladatának az életszínvonal emelését tartom [...] tehát gazdagodnunk kell. Lehetetlen a zsidókat, kiknek minden a kezükben van egy-két év alatt kikapcsolni és *hozzá nem értő, leginkább értéktelen, nagyszájú elemekkel helyettesíteni, mert ily módon csak tönkremegyünk. Egy ilyen váltás egy emberöltőt igényel. Én hirdettem talán először hangosan az antiszemitizmust, azonban nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, oktalan megaláztatásokat, mikor még szükségünk van rájuk. Azon kívül messze veszélyesebbnek és értéktelenebbnek tartom hazámra nézve példának okáért a nyilaskereszteseket, mint a zsidót. Az utóbbi ide van érdekből is kötvé és fogadott hazájához hűségesebb, mint a nyilas, kik – mint a Vasgárda – országunkat megzavart elméjünkkel a németek kezére akarják játszani.”⁹*

1919 után közvetlenül a kommunizmus látszott nagy veszélynek a magyar vezető csoportokra, a harmincas évek végére viszont a szélsőjobboldal „modernizációs forradalma”. Már Imrédy Béla vagy Milotay István középosztályi radikalizmusa is elitcserére tört – mint egykor balról Jászi Oszkárék –, s akkor a nyilas tömeg jórészt városi „igazságtevési” törekvéseiről nem is szóltunk. A hagyományos vagy történelmi vezető csoportok nem engedhették meg maguknak azt a luxust, hogy szembeforduljanak társadalmi-gazdasági-politikai „sorstársaikkal”.

Bethlen István mint pragmatikus reálpolitikus egyébként is őrizte az előnyös helyzetűeket preferáló politikai liberalizmus politikai örökségét (egyébként ezt jelentette a legitimizmus is, mint kései Habsburg-hagyaték). Ugyanis elég egyértelmű volt, hogy pusztán a zsidó származású elit (nagypolgárság) feláldozásával sem menthető meg a történelmi uralmi struktúra és különféle képviselői sem.

⁹ HORTHY Miklós *Titkos iratai*, szerk. Szinai Miklós – Szűcs László, Kossuth, Budapest, 1962, 260–261 (kiemelés: T. L.).

A zsidó származású nagypolgárság a két világháború között tehát már ugyanolyan „történelmi struktúra” volt, mint az arisztokrácia. Ezt a helyzetet már a kezdetén, mintegy fél évszázaddal korábban Tisza István észrevette. „Nálunk a szocializmus eleitől fogva földosztási törekvésekben nyilvánul, a magyar nép előtt az uradalmak sokkal előbb képviselői a nagytőkének, mint az ingó vagyon s ha sikerül őt harcba vinni a tőke ellen, bizony ott támadja meg azt, ahol közelebb éri s a Zichyeken keresztül jut el a Rothschildokhoz.”¹⁰ De volt mondanivalója a szocializmussal kacérkodó nagytőkének is: „Ha a mezőgazdasági munkásnak földet ígérünk, ígérjük tőkét az ipari munkásnak. Azt hiszem, aki teljesen utópisztikus társadalompolitikai theoria alapjára lépni nem akar, annak azt kell mondani, hogy azon a világrenden pedig, hogy tőke, legyen az ingó vagy ingatlan, nem juthat minden embernek, azon világrenden nem változtathatunk.”¹¹

Bethlen még Tiszánál is sokkal kisebb politikai-társadalmi mozgástérrel rendelkezve, nyilvánvaló önkorlátozással politizált. Nem gyarapította a trianoni csonka ország ellenfeleinek számát, hanem szövetséget kínált mindenkinek, akivel egy sikeres *reconquista* reményében meg tudott egyezni. Ilyen volt a nemzeti érdekképviselőre hajlandó, mérsekelt szociáldemokrácia (Peyer Károly) és ilyen volt a magyar nagypolgárság is. Nem véletlen az hát, hogy „beismerte” az egykori politikai ellenfél, Tisza István igazát, s a másodszor kialakuló pusztulással fenyegető politika viharában a történelmileg kialakult magyar (személyi) struktúrák átmenthetőségi primátusával ember- és értékmentő álláspontokat képviselt.

¹⁰ TISZA István *Összes munkái*, I., MTA–Fraklin, Budapest, 1923. 274–275.

¹¹ Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, IV., Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1897, 117 (1897. február 19.).